

Poznámky k ideovo-historickému kontextu pojmu „ľudovosť“ v stredoeurópskom socialistickom realizme

MAGDOLNA BALOGH

Literárnovedný ústav MAV

Stredoeurópsky socialistický realizmus (v origináli *socreál*, termín autorky M. B.) sa formoval ako odporúčaný smer kultúrnej politiky sovietyzovaných stredoeurópskych socialistických štátov. Jeho klasický pravzor pomenoval roku 1932 Gronskij a povinnou „tvorivou metódou“ socialistického umelca sa stal po I. zjazde sovietskych spisovateľov roku 1934. Tento model prevzali – väčšinou z vlastnej vôle – socialistické štáty patriace do záujmovej sféry Sovietskeho zväzu po roku 1947, keď vzniklo Informbyro a Sovietsky zväz chcel posilniť svoj vplyv v socialistických krajinách. To, čo hodnotíme ako vonkajší zásah do vývinu literatúry a literárneho života, čo je literatúra (a celej kultúre) cudzie, vedie v prípade socialistického realizmu k vytváraniu podobných štruktúr, takže sa núka možnosť porovnávať.

Pokiaľ ide o historickú členitosť a štruktúrovanosť, stredoeurópsky socialistický realizmus skrýva pod sivou rovnošatou aj podstatné rozdiely, vyznačuje sa osobitosťami, ktoré sú typické len pre určité národné literatúry (ak použijeme analógiu farebných odtieňov, mohli by sme ich označiť rôznymi odtieňmi sivej: nie je predsa jedno, či máme kostým tmavosivej farby, ktorá prechádza do čiernej, alebo oceľovosivý s nádychom do modrej, či nebudaj sivomodrý s nádychom do bielej).

Tieto často nenápadné, inokedy zasa výrazné rozdiely možno dokumentovať aj pomocou typológie i prípadovými štúdiami. Analýzami možno potvrdiť alebo aj skorigovať obraz, ktorý o stalinskej ére v histórii konkrétneho národa alebo národnej kultúry konštruujú sociologické či politicko-historické výskumy. Je možné, že vďaka prípadným systémovým rozdielom sa ľahšie určia hranice samotného regiónu, zvýraznia sa línie, ktoré oddeľujú (alebo spájajú) strednú a východnú Európu, prípadne jemnejšie odchýlky regiónu uprostred.

Azda pre celý stredoeurópsky región platí zistenie, že osobitosti spoločenského vývoja sa veľkou mierou zaslúžili o to, aby sa sovietsky režim s jeho kultúrou stali do istej miery ich súčasťou, aby dokonca pretvárali, formovali podstatné črty danej spoločnosti. V našom regióne sa minimálne od čias osvietenstva preferovalo spoločenstvo pred jednotlivcami: osud a prospech spoločnosti a národa, jeho formovanie či zachovanie boli posvätné ciele, ktoré uprednostňovali záujmy kolektívu pred osobnými záujmami. (V tomto zmysle je idea romantickej národnej tradície, národnej obrody vlastne pendantom spoločenskej utópie komunizmu zakladajúcej sa na marxizme.) Vďaka absencii spoločensko-politických inštitúcií sa úlohy spojené s aktuálnymi

problémami národa či spoločnosti presúvali na kultúru, tá však nebola autonómnou súčasťou spoločenského života, len plnila istú spoločenskú službu. Preto sa od čias osvietenstva rozšíril akýsi utilitárny kultúrny model, čo – v spojení s ideovo-historickými tradíciami, ktoré sa včlenili do ich ideológie – uľahčilo komunistom soviétizáciu systému. Len ťažko možno spochybníť, že podoby socialistického realizmu formovali idey, ktoré boli vďaka tomu-ktorému prvku vhodné na to, aby sa ako súčasť kultúrnej politiky podieľali na udomácnovaní smeru.

V ďalších riadkoch štúdie sa pokúsim vyčleniť z ideológie socialistického realizmu *ľudovosť*, keďže tento pojem sa stal priamo heslom komunistickej interpretácie diela a očakávania voči rodiacej sa novej literatúre v stredoeurópskej kultúre, samozrejme, závislej od intencií sovietskej socialistickorealistickej ideológie. Tomuto pojmu sa doteraz venovalo málo odborných prác a zdôrazňovala sa zložitost' jeho významového okruhu a ťažkosti s jeho charakteristikou.¹ Domnievam sa, že takýto rozplývavý a neuchopiteľný charakter je podstatou ľudovosti, takže si nemyslím, že sa mi podarí objasniť jeho význam. Pokúsim sa preskúmať niektoré literárnohistorické a kultúrnohistorické súvislosti pojmov ľud, ľudový, ľudovosť. V druhej časti práce zasa formou akejsi prípadovej štúdie poukážem na rozdiely vnímania pojmu ľudovosť v maďarskom a českom socialistickom realizme. Príklady uvádzam z týchto dvoch kultúr, pretože práve uprostred maďarských a českých vzťahov sa ideológema ľudovosti „vytvorila“ – i keď v odlišných segmentoch kultúry – vo výraznejšej podobe.

Pokiaľ ide o samotný pojem, v starších aj novších textoch sa objavuje nemecký termín „Volkstümlichkeit“, ruský „narodnosť“, český a slovenský pojem „ľudovosť/ľudovosť“. V maďarčine však výrazy opisujúce vzťah ľudu a literatúry tvoria dva pojmy: „népiesség“, resp. „népiség“. Prvý pojem (népiesség) vymedzuje Tamás Gáspár Miklós ako „výskyt niektorých podôb a štylistických znakov ľudovej kultúry v tzv. vysokej kultúre a občas mylné presvedčenie intelektuálov zaraďovaných do tzv. vysokej kultúry, že čerpajú z ľudovej kultúry“.² O druhom pojme zasa tvrdí: „Súvislé charakteristiky ľudovosti (népiesség)... boli prítomné najmä v kresťanskej (katolíckej a byzantskej) európskej vysokej kultúre, alebo v univerzalistickej čínskej kultúre. Po jej rozpade, ktorý spôsobila aj vedomá partikularistická národná ľudovosť (népiesség) romantiky – **sa ľudovosť (népiesség) zmenila na politickú ideológiu (ľudovosť – népiség).**“³ (Zvýraznila M. B.)

Je zrejmé, že v prípade socialistického realizmu môžeme hovoriť o pojme ľudovosť v zmysle „népiség“, čiže zideologizovanej, spolitizovanej ľudovosti (z prekladových dôvodov budeme v texte používať výrazy zideologizovaná ľudovosť pre termín „népiség“ a romantická ľudovosť pre termín „népiesség“ – pozn. red.). Ak hľadáme odpoveď na otázku, z akej tradície vychádza táto zložka stredoeurópskej socialistickorealistickej ideológie, nemôžeme, pravdaže, obísť vplyv sovietskeho socialistickorealistickeho pojmu ľudovosť.

Ľudovosť sa ako požiadavka na literárne dielo objavuje v sovietskej ideológii v druhej polovici tridsiatych rokov ako súčasť nacionalistického bolševizmu, blízka Stalinovej predstave, že socializmus musí byť nastolený v jedinom štáte.⁴ Sovietska ideológia prevzala pojem „narodnosť“ používaný v literárnej kritike 19. storočia po nacionalistickom obrate politiky z prác slovanofilov a revolučných demokratov (najmä Dobroľubova). Ani tu však jeho význam nebol jednoznačný (raz sa ním chá-

pal najmä národný charakter, ktorého obsah sa však vďaka Herderovi stotožňoval s akýmsi hmlistým „národným duchom“; inokedy mu zasa slovanofili pripisovali etnografický význam, ktorý zahŕňal akýkoľvek folklór). Marxisti prebrali a rozšírili pojem ľudovosť, takže bol čoraz zahmlenejší, primerane aktuálnym politickým potrebám.⁵

Už tento krátky diskurz odhaľuje, že ľudovosť chápaná v zmysle politickej ideológie je geneticky prepojená s romantickou ľudovosťou: presnejšie nedefinovaný pojem ľudovosti označuje kultúrnu tendenciu, ktorá bola na prelome 18. a 19. storočia, resp. v prvej polovici 19. storočia významným snažením inteligencie celého stredoeurópskeho regiónu. Zohrávala dôležitú úlohu v rôznych kultúrnych programoch národnej obrody, v procese utvárania národného charakteru, a nemá náprotivok v kultúre západnej Európy. Programy romantickej ľudovosti sa v celej strednej a východnej Európe formovali ešte vďaka Herderovi. Jeho práca *Myšlienky k filozofii dejín ľudstva, 1784–1791* (Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit, 1784–1791), resp. jeho zbierka ľudových piesní *Volkslieder* ovplyvnili v strednej a východnej Európe výskum kultúrneho dedičstva, dávnej minulosti a objavovanie „ľudovej“ tradície ako prostriedku tohto výskumu. V tomto období sa „objavili“ *Pieseň o pluku Igorovom, Pieseň o Nibelungoch* a veľký vplyv mal aj ossianizmus. Predstavitelia romantickej ľudovosti sa obracali k ľudovej poézii (alebo *domnelej* ľudovej tvorbe) ako k prostriedku dobového sebavyjadrenia národa, ľudovosť pokladali za originálnu, pretože uchovávala „ducha ľudu“, a v nej videli „možnosť realizovať nie všeobecné, ale osobito-svojrázne, starobylé a národné, zvláštnym spôsobom naivné“. Z rovnakých dôvodov sa obracali k samotnému „ľudu“ ako stelesneniu starodávnych národných vlastností. Platí to o Vukovi Karadžičovi (1787–1864), jeho príklad nasledoval János Erdélyi (1814–1868), Ján Kollár (1793–1852), Ludovít Štúr (1815–1856), ako aj František Čelakovský (1799–1835).⁶ V znamení tejto ľudovosti vznikli v maďarskej literatúre významné diela, ktoré sa neskôr – ako uvádza János Horváth v knihe z roku 1927 – kanonizovali ako „národný klasicizmus“; ten vrcholil v diele Sándora Petőfiho a naplnila sa v poézii Jánosa Aranya a stáva sa národným „svojou blízkosťou k poetike maďarskej ľudovej tvorby“ a klasickým „formálnou dokonalosťou.“⁷

Romantická ľudovosť zahŕňala také javy, ktoré boli súčasťou národného charakteru, preto bola dôležitá. Aj János Horváth chápe „ľudové“ rovnako, keď tvrdí, že ide o viac než len o bežnú literárnohistorickú kategóriu: „Chápeme ňou... akúkoľvek národnú špecifiku, ktorá zostala a pretrváva prinajmenšom v hlbších vrstvách ľudu, ak nie doma, tak v pravlasti, ak nie zjavne, tak v kolektívnej pamäti, ... **teda to, čo sa patrí cítiť si a poznať, čo si musíme chrániť a uchovávať, čo sa musí nanovo etablovať ako verejný majetok, ak sa nechceme zbaviť svojho národného charakteru, ak nechceme ako národ umrieť.**“⁸ (Zvýraznila M. B.)

Fakt, že ľudovosť zohráva v dejinách maďarskej literatúry výnimočnú rolu, dokazuje aj skutočnosť, že viacerí historici ňou označujú celú etapu vývinu maďarskej literatúry. G. Béla Németh označuje roky 1830–1860 obdobím romantickej ľudovosti a diela Petőfiho, Aranya, Eötvösa, Madácha či Jókaiho interpretuje práve v rámci tejto myšlienkovvej koncepcie. Poetologicky je tento smer podľa G. Németha osobitou kombináciou romantizmu a realizmu, ale práve cieľným miešaním oboch smerov sa formuje jeho charakter, hoci v jednotlivých životných dielach je ich pomer rôzny. Lenže

– ako píše Németh – aspoň do takej miery charakterizuje daný smer sama intencia, to, čo túto osobitú „zmiešaninu“, nanajvýš typickú pre stredo- a východoeurópsky región, utvára (autor uvádza Heineho, Słowackého, Štúra, Nekrasova a Alecsandriho), v ktorej je romantická ľudovosť a príklon k ľudovému nástrojom, pomáhajúcim dosiahnuť dôležité ciele spoločenstva: „Skúmať ľudovú poéziu, predstaviť život ľudu, dať prehovoriť jeho duši – to bola *bezprostredná* úloha. Pretože tou *sprostredkovanou, želanou, konečnou*, ktorej tá predošlá slúži len ako nástroj, je aj naďalej vyjadrovať a aktuálne interpretovať podstatu *národného charakteru*, aby národ mohol byť *svojou podstatou taký, aký je*.“⁹ Konečným cieľom bolo formovanie národa, moderné vyjadrenie jeho podstaty; keďže všetko sa podriaďovalo tomuto nespochybniteľnému cieľu, aj pojmy ľud/ľudovosť sa kanonizovali a stali sa z nich nespochybniteľné pojmy.

Pojmy ľudovosť a ľud, ako ich používa János Horváth (a ešte dlho po ňom mnohí nasledovníci v ďalších prácach na danú tému), svedčia o romantickom, resp. osvieteniskom mýte „čistého prameňa“. Róbert Milbacher právom upozorňuje na to, že János Horváth „v procese utvárania národnej literatúry zdôrazňoval len jeden aspekt ľudovosti/ľudového“ a ľud interpretoval „jeho vyzdvihovaním do mystických výšin“.¹⁰ O vedcovi Horváthovi platí, čo János Barta napísal v štúdiu o Aranyovi: „Tento ‚ľud‘ pri pohľade zblízka nie je ani tak spoločenstvo, skôr ho môžeme vnímať... ako **morálny a estetický ideál**, pričom morálna hodnota je obsiahnutá v každej národnej charakteristike, počnúc Herderom, pre ktorého bola základom akejkoľvek poézie stáť sa morálnosťou a poctivosťou srdca.“¹¹

Pojmy ľud a národ sa teda v romantizme spojili a stali sa z nich vzájomne sa kanonizujúce kľúčové slová, ktorých zmyslom a presným významom nebolo vo zvyku sa zaoberať: ba čo viac, súvislosti pojmov ľud a literatúra sa využívali ešte aj v poslednej tretine 20. storočia, akoby šlo o samozrejme pojmy. Až v poslednom období sa objavili kritické práce, ktoré sa pokúsili odstrániť z tohto dlho axiomatically interpretovaného pojmového okruhu kultúrovú ideologickú vrstvu, ktorá sa na ne počas stáročí naniesla, a vyčlenením z romantického kontextu upriamili pozornosť na problematiku týchto pojmov a na ťažkosti s ich kritickou interpretáciou.¹² Ako sa nedávno zmienil István Margócsy, vecný prístup k nim sťažovala najmä skutočnosť, že už počas romantizmu sa v odborných aj vzdelaneckých kruhoch používal fiktívny a neohraničený pojem ľud. Navyše, tento pojem bol absolútnou hodnotou: „Keď sa uviedol pojem ľud, akoby sa zakaždým oživil opis tradovaný od Rousseaua až po romantikov – ľud ako prapôvod je dobrý, ľudstvo pokazené kultúrou je zlé – a preto len ľud možno považovať za prameň hodnôt.“¹³

Za nespochybniteľnú hodnotu boli pojmy ľud a ľudové pokladané aj v ďalších obdobiach. Na prelome dvadsiatych a tridsiatych rokov 20. storočia – vzhľadom na situáciu po Trianone – bolo potrebné znovu definovať úlohu kultúry v maďarskej spoločnosti. Vplyvom istých predošlých ideologických a literárnych okolností – najmä podnetov Dezsőa Szabóa – sa pozornosť určitej skupiny spisovateľov obrátila k tej vrstve populácie, ktorá bola v maďarskej spoločnosti najpočetnejšia a zároveň žila v najväčšej fyzickej a duchovnej biede, k sedliactvu. Títo tzv. ľudoví spisovatelia uvažovali o vzťahu ľudu a literatúry rovnako ako ich predchodcovia v 19. storočí. Z tohto hľadiska je charakteristický článok Gyulu Illyésa z tridsiatych rokov, v ktorom píše: „U nás je ľudovosť (romantická – pozn. red.) ako atribút priam pleonazmom, a v sku-

točnosti ju možno použiť iba v úvodzovkách. Ludovosť znamená to, čo maďarstvo.¹⁴ V podobnom duchu je aj esej Lászlóa Németha, v ktorej nájdeme takéto tvrdenie: „Kto len raz zobral do rúk nárečový slovník, kto iba mesiac strávil v bohatej studnici ľudu, pod vánkom rozvlňujúcim sa do prísloví, rytmov, nečakaných asociácií duší, kto pocítil hlbokú originalitu osobitého naturelu, ... ten uverí, že maďarská poézia nemôže byť iná ako ľudová.”¹⁵

Viacerí súdobí autori si uvedomovali neadekvátnosť vnímania ľudu, ako ho preferovali ľudoví autori, ba upozorňovali aj na nebezpečné politické konotácie podobného prístupu. Pregnantne to sformuloval Attila József v časopise Szép Szó:

„Dnes sa táto ľudovosť ani nemôže nazývať ľudovosťou, práve preto, lebo vychádza zo súdobého Petőfiho prístupu k ľudovosti. Literárne a politické hnutie petőfiovcov nepochybne stelesňovalo potreby doby. Oni stáli zoči-voči šľachtickej spoločnosti, preto proti nej postavili pojem ľud, lebo nemali lepší výraz na pomenovanie ideálu ľudstva oslobodeného od stavovských rozdielov. ... Túto spoločnosť odvtedy vystriedal občiansky spoločenský poriadok. V tomto systéme sa stal pojem ľud romantickým, môžeme povedať, že je citovou tradíciou... v žiadnom prípade ho nemožno nazývať revolučným či súčasným... je duchovným návratom k pojmu (ľud), v ktorom cíti revolučnú príchť len románový vkus utiekajúci sa do minulosti, pretože len ten, čo sa uchyluje do minulosti, môže pociťovať ako dnešné to, čo bolo súčasné vtedy. Aj keď proti tomu najlepší predstavitelia protestujú, ten, kto sa v našom literárnom živote rozhliada s vedeckosocialistickým vzdelaním, musí počuť od novej skupiny ľudových autorov hlasy alebo aspoň názvuky ‚völkisch.’“¹⁶

Hoci v regióne boli v medzivojnovom období spisovatelia, ktorých možno označiť ako „ľudového“, **existencia skupiny ľudových autorov, ktorí vystúpili so spoločensko-politickým programom, je pravdepodobne maďarskou osobitosťou.**¹⁷ Heslo ľudovosti chápané ako politická ideológia, inak povedané „nová ľudovosť“ použila prvý raz skupina ľudových spisovateľov, ktorá sa formovala v tridsiatych rokoch, ale mala vplyv aj po roku 1945 a ktorú komunisti v rokoch 1945–1948 pokladali za potenciálneho spojenca. „Ľudovci“, ktorí sa zhromažďovali okolo časopisu Válasz (Odpoveď), sa nazdávali, že osud národa závisí najmä od osudov sedliactva, a preto bolo ich cieľom pozdvihnúť sedliactvo – najmä chudobu.¹⁸ Reformátori hnutia uviedli do praxe veľa podnetov: rozbehli tzv. hnutie výskumu dediny, ktorého cieľom bol sociologický prieskum životných podmienok dedín, osád a vidieckeho Maďarska a vďaka ktorému vznikol odbor modernej maďarskej sociografie s dnes už klasickými dielami ako Gyula Illyés: *Lud pusty* (Puszták népe, 1936), Péter Veres: *Sedliactvo Nížiny* (Az Alföld parasztsága, 1936), Ferenc Erdei: *Pohyblivý piesok* (Futóhomok, 1937) či Géza Féja: *Búrkový kút* (Viharsarok, 1937). Ideológia ľudových spisovateľov sa sformovala do tzv. sporu ľudového a urbánneho, v ktorom proti sebe stáli odlišné kultúrne koncepcie; hoci samotný spor sa týkal najmä podôb spoločenskej modernizácie Maďarska, medzi jeho základné otázky patrilo napríklad riešenie agrárnej otázky a pomáhanie urbanizácii sedliactva.

Politicky a ideologicky nebolo hnutie ľudových spisovateľov jednotné, navyše sa v ňom stretali veľké krajnosti. Generačný súčasník Ferenc Fejtő (1909–2008), redaktor legendárneho Szép Szó, ktorý aj sám publikoval niekoľko článkov na fóre ľudových spisovateľov, vo Válasze, právom poznamenáva:

„Vedeli sme, že je to heterogénna spoločnosť a nazývať ju hnutím je simplifikáciou, pretože do nej patrili ľudia s natoľko odlišnými postojmi a svetonázorom, takých rozličných kvalít ako napríklad Zoltán Szabó či Imre Kovács, ktorí nám boli priateľmi, nehovoriac už o Bibóovi. Oni boli ľudoví tematicky, a nie svetonázorovo či vzdelaním; Péter Veres sa zasa nazýval marxisticko-socialistickým ochrancom rasy a chcel integrovať rasizmus do socializmu alebo socializmus do rasovej ochrany, uňho to nikdy nebolo jasné. ... Potom boli tí, ktorí sa prikláňali k extrémnej pravici, ako Erdélyi, Sinka, Mátyás Matolcsy, za nimi stála sympatizujúca nacionalistická panská stredná vrstva, alebo József Darvas, o ktorom sme všetci vedeli, že je tajným členom Komunistickej strany, alebo Erdei, o ktorom sme tiež vedeli, že je komunista. Pokope ich držal okrem osobných priateľstiev sedliacko-romantický antikapitalizmus.“¹⁹

Tento „sedliacko-romantický antikapitalizmus“ sa u ľudových spisovateľov pretaľoval do akéhosi utopického obrazu sedliackeho socializmu, ktorý sa zvyčajne charakterizuje ako „tretia cesta“ medzi kapitalizmom a socializmom. Zároveň sa však našli aj takí, ktorí riešenie problémov, dôležitých pre maďarstvo, očakávali od pravice, vo viere, že pozdvihnutiu urbanizácie maďarského sedliactva bránia cudzie elementy – Nemci a židia. Túto ideu, ktorú reprezentoval najmä László Németh – i s jeho antisemitizmom – podporovali aj Géza Féja a Péter Veres. Na ľavom krídle vedenom Gyulom Illyésom viacerí sympatizovali s ľavičiariskými ideami. Po roku 1945 sa komunisti pokúšali získať práve ľavé krídlo ľudových spisovateľov, vyhľadávali ich s vidinou možného spojenectva (pričom za svojho zarytého nepriateľa považovali občianskych radikálov a sociálnych demokratov).

Hoci ľudoví spisovatelia aj po roku 1945 tvorili významnú skupinu duchovného života, vzhľadom na ich ideologickú a politickú heterogenitu sa vôbec nedalo predpokladať, že by komunisti vyhľadávali ich spojenectvo. Ich kolektivismus mal silný „völkisch“ charakter a ich antikapitalistická vášeň bol protimestská a najmä protibudapeštianska. Fakt, že boli predsa pre komunistov dôležití, má šťastie taktické, šťastie ideologické vysvetlenie. K tomu, aby komunisti vyhľadávali kontakty s ľudovcami, najmä so sedliackou stranou združujúcou ich ľavé krídlo, ich na rovine praktickej politiky viedla potreba hľadať spojencov a rozširovať základňu prívržencov. (Vo vedení Národnej sedliackej strany boli aj viacerí ľudoví spisovatelia: Gyula Illyés, József Darvas, Imre Kovács boli v kruhu vidieckej inteligencie autoritami, prostredníctvom nich mohli komunisti získavať podporovateľov).²⁰ Zároveň museli komunisti vzbudzovať dojem, že režim, ktorý budujú, uchováva tie najušľachtilejšie národné tradície, museli dokazovať aj demokratickosť nového systému, takže potrebovali populizmus, nacionalizmus a sociálny obsah – čo nachádzali v ľudovej ideológii.²¹

Zámer samotnej spolupráce sa objavil už pred vojnou: József Révai roku 1938 napísal stať s názvom *Marxizmus a ľudovosť*, v ktorej píše o ľudovom hnutí s uznaním, že „je to najvýznamnejší duchovný prúd posledných dvoch desaťročí v Maďarsku..., ktorý sa pokúša zostaviť program na riešenie maďarských problémov, má osobitý svetonázor a vlastnú predstavu o spoločnosti, dejinách a pokroku.“ Révai už vtedy písal o ľudových spisovateľoch tak, aby upozornil súdruhov na možné spojenectvo. **„Otázka, s kým budú napredovať, proti komu, s kým budú po boku bojovať – nie je ešte rozhodnutá. Treba o nich bojovať, aby oni bojovali po našom boku.“**²² (Zvýraznila M. B.)

Ako vidno, Révai, využívajúc polarizáciu vnútri tábora ľudových spisovateľov, chcel oddeliť pravé krídlo sympatizujúce s fašizmom a presvedčiť ľavé krídlo, resp. centrum hnutia, že ich miesto je po boku komunistov, a preto zdôrazňoval spoločný základ ich novej spolupráce: „Politika ľudových tvorcov je politikou, ktorej cieľom je formovať sedliacku demokraciu v Maďarsku.“²³ Vzhľadom na to, že po roku 1945 ich komunisti potrebovali ešte naliehavejšie, neprekvapuje, že Révaiho text bol publikovaný roku 1945 v podstate v nezmenenej podobe.²⁴ Spomínaný sociálny demokrat Ferenc Fejtő napísal: „Rákosiovci potrebovali zázemie určitého zafarbenia, a na to sa najväčšmi hodili práve ľudoví intelektuáli. Zopakovala sa situácia ako v Sovietskom Rusku. Aj Lenin udržiaval najdlhšie kontakt s ľavicovými esermi. Ľavicoví sociálni revolucionári boli tiež istou ľavicovou, antiliberalnou sedliackou stranou.“²⁵ Ale úsilie skontaktovať sa vyplývalo aj z toho, že v komunistickej strane bolo nemálo mladých ľudí pochádzajúcich z vidieka, ktorí sympatizovali s ideológiou ľudových spisovateľov a ktorých s druhou skupinou pochádzajúcou z proletárskeho prostredia spájalo kolektivistické, protizápadné a antiliberalne smerovanie.²⁶ Slová, ktoré povedal György Lukács na kongrese maďarských spisovateľov 27. júna 1946 vo svojej prednáške pod názvom *Jednota maďarskej literatúry*, zrejme potvrdzujú predchádzajúce tvrdenie o vzťahu medzi komunistickou stranou a ľudovými spisovateľmi: „Tak, ako sa v politike formuje pevný základ našej demokracie zväzok robotníkov a roľníkov, môžeme konštatovať, že **podmienkou vytvorenia pravej ľudovej literatúry je vzájomné pochopenie robotníckych a roľníckych spisovateľov.**“²⁷ (Zvýraznila M. B.)

„Úsilie“ o „vzájomné porozumenie“ (teda manipulovanie s týmito spisovateľmi) sa odohrávalo najmä v rokoch 1945–1947/48. Ideológovia Maďarskej komunistickej strany György Lukács, József Révai a Márton Horváth sa vo veľkej miere venovali ľudovým spisovateľom. Lukáčsovým cieľom bolo predovšetkým oddeliť „zrno od pliev“. To v skutočnosti znamenalo, že bolo treba izolovať Lászlóa Németha, vedúcu osobnosť pravého krídla ľudovcov (Németh sa vskutku aj stiahol z verejného života a až do roku 1959 nepublikoval). Lukács sa podujal urobiť ideologickú analýzu, načrtnol spoločenské pozadie, ktoré formovalo názory ľudových spisovateľov. Ľudovecké literárne hnutie, „nový rozkvet maďarského realizmu“²⁸ sa naplní – píše autor – ak sa pridá na stranu spoločenského vývinu, ak dokáže ponúknuť perspektívu, ak bude bojovať proti „ťaživému dedičstvu minulosti, dekadentným, reakcionárskym a ideologickým pozostatkom“²⁹ za vytvorenie „robotnícko-roľníckeho zväzku vo všetkých oblastiach kultúry“.³⁰ Filozof odsúdil v dielach ľudových spisovateľov „pesimizmus“, bezperspektívnosť, „umeleckú a svetonázorovú dekadenciu“. Kritizoval ich odmietanie mesta, reakčné utópie vychádzajúce z romantického antikapitalizmu. Zároveň spolu s Révaim tvrdil, že „literárne hnutie ľudovcov... je najdôležitejšou literárnou udalosťou posledného štvrtstoročia“³¹ ktorú reprezentujú také diela ako Illyésov *Petőfi* alebo *Lud pusty*.³²

Keďže však získali Gyulu Illyésa a keďže ľudovci síce boli ochotní pristúpiť na kompromisy, ale nechceli sa dištancovať od Lászlóa Németha,³³ z praktickej politiky sa po roku 1947/48 manipulácia ľudovcov vytratila. Spor ľudového a urbánneho, resp. delenie kultúry na ľudovú a mestskú sa v päťdesiatych rokoch pre antisemitizmus stalo tabu, a až do deväťdesiatych rokov – keď znova ožili nacionalistické tendencie – sa o ňom prakticky nesmelo hovoriť.

Medzičasom sa však ideológema ľudovosti stala v súvislosti s novou literatúrou najčastejšie spomínaným pojmom. **Do ideológie maďarského socialistického realizmu prenikol pojem ľudovosť používaný ľudovými spisovateľmi, a ako vidieť, s významom prebratým sprostredkované z romantizmu z 19. storočia.** Význam pojmu sa v päťdesiatych rokoch rozšíril o významy „všeobecnej zrozumiteľnosti“ a „demokratickosti“ a tento posun vo význame zároveň poukazuje aj na silnejší vplyv sovietskej ideológie: upozorňuje na to, že sa výrazne začína črtať koncepcia socialistického realizmu. Napríklad Márton Horváth v článku publikovanom v máji 1947 pod názvom *Robotníctvo a umenie* (Munkásság és művészet) píše, že „(n)ová maďarská demokracia potrebuje novú ľudovosť, ktorá bude sprostredkovať miliónom podstatu, čiže bude zrozumiteľná.“ (Zvýraznil M. H.)³⁴ Horváth sa v kritických textoch častejšie odvoláva aj na ľud ako rozhodujúcu inštanciu. Dočítame sa napríklad, že „aj Attila József patrili ľudu.“³⁵ V recenzii na divadelnú hru Tibora Déryho *Zrkadlo* (Tükör, 1947) Horváth považuje za prednosť diela, že „sugestívnym dramatickým jazykom v sugestívnych situáciách zobrazuje novú inteligenciu, ktorá žije s ľudom a pre ľud“.³⁶ O niekoľko strán ďalej však kritizuje dielo Bélu Baláza *Czinka Panna*, pretože „maďarská historická minulosť a náš ľud, ktorý sa v súčasnosti obrodzuje, si zaslúži niečo lepšie, než je táto hra“.³⁷

Revolúcia rokov 1848–49, boj za slobodu a Sándor Petőfi sú kultové toposy maďarskej kolektívnej pamäti. Od roku 1867 si každý systém utváral vlastný kult a obraz Petőfiho, ktorých obsahové premeny možno dobre sledovať v zbierke dokumentov, ktorú zostavil István Margócsy.³⁸ Kult Petőfiho v päťdesiatych rokoch založil Márton Horváth. Štúdia *Petőfi, naša zástava* (Lobogókn Petőfi), ktorú napísal ako šéfredaktor novín Szabad Nép, vznikla pôvodne pri príležitosti stého výročia Petőfiho smrti a nie náhodou sa titul jeho štúdie stal jedným z najdôležitejších, ak nie najdôležitejším sloganom stalinskej éry. Petőfiho osobnosť a životné dielo spájali v interpretácii komunistov ideál všetkých demokratických snažení, ktoré si maďarskí komunisti vytýčili, navyše stelesňovali aj literárny ideál novej spoločnosti, ideový vzťah ľudu a literatúry.

„Čo sa majú dnešní spisovatelia učiť z Petőfiho ľudovosti, či lepšie povedané, z jeho literárneho demokratizmu? Petőfi našiel taký spôsob vyjadrovania, ktorý robí jeho diela presvedčivými, príťažlivými a ľahko prístupnými novým čitateľom, ľudu. ...tvár, city, túžby ľudu, ba aj samotných pánov ... vždy a znova ukazuje z pohľadu ľudu a pre ľud. Podstatou Petőfiho realizmu je hodnovernosť, vášnivnosť v zobrazovaní pravdy. ... Toto hľadanie pravdy je vášnivé a stranícke. Nevyzdvihuje sa nad veci, ale žije v nich, ako sám ľud.“³⁹

A opäť citát z Istvána Margócsyho: „Ideológia ľudovosti... lipne na (nedokázanom) základe, podľa ktorého ľud sám funguje ako nositeľ hodnôt, a približovanie sa k ľudu či identifikovanie sa s ľudom... znamená takmer priamy vstup do ríše hodnôt (a naopak, u koho chýba ľudovosť z akéhokoľvek hľadiska, môže zaujať v hodnotovej hierarchii len nižšie alebo žiadne miesto).“⁴⁰

Kultový význam ľudového smeru ukazuje, že v interpretácii maďarskej literatúry sa ešte aj v osemdesiatych rokoch 20. storočia používalo rovnaké axiologické a axiomatické chápanie pojmu ľudovosť, s ktorým sa vtedy už nevyhnutne spájala aj socialisticko-realistická interpretácia pojmu. Mihály Czine v štúdiu z roku 1969 píše o spo-

litizovanej ľudovosti Gyulu Illyésa: „Ľudovým ho nerobia nárečové a folkloristické prvky, ale vedomie patričnosti k ľudu, cit, ktorý je zapálený pre ľud. Nereprodukuje štýl a spôsob myslenia ľudu, ale píše tak, ako by ľud tvoril, keby spolu s ním mohol spoznávať úplné bohatstvo kultúry ľudstva.“⁴¹

Doteraz sme hovorili o tom, že ľudovosť poskytovala maďarským komunistom nacionalistické, populistické a sociálne prvky ideológie. Ideologéma vychádzala priamo z ideológie ľudových spisovateľov 20. storočia a nepriamo z literárneho smerovania, ktoré kanonizovalo národný klasicizmus ako ideu zušľachtľujúcu ľudovosť. Pramene českého chápania socialistickorealistickej ľudovosti nachádzame tiež v čase romantickej ľudovosti, ibaže ideologéma ľudovosti sa objavuje v inom kontexte: súvisí s ideologickou konštrukciou národnej minulosti.

Základy ideologickej stavby položili komunisti už v roku 1945. Podľa historika Alexeja Kusáka sa v českej kultúre utvárali podmienky na prevzatie kultúrnej moci komunistami už v druhej polovici tridsiatych rokov. Kusák vidí počiatky procesu, ktorý sa skončil úplnou sovietskou kultúrou na konci štyridsiatych rokov, v deštrukcii českej ľavicovej kultúry.⁴² V tridsiatych rokoch, tvrdí Kusák, počas stalinského teroru a politických procesov, zažilo ľavičiarstvo, ktoré prechádzalo všetkými smermi vnútorne bohato štruktúrovanej a autonómnej modernej kultúry, silný šok, z ktorého sa už nikdy nepozviechalo: spoločensko-kritické prvky sa zoslabili a nepriamym dôsledkom bolo, že sa celý vnútorný systém národnej kultúry zmenil. Apologéti stalinského modelu sa vzdialili od českej ľavice, ktorá sa viazala na iné kultúrne modely. K podobnej polarizácii došlo aj v liberálnych a národných kultúrnych smeroch, zosilnil sa antisemitizmus. Kultúra si však udržala významné postavenie, ktoré využila v časoch okupácie a počas vojny, keď fungovala ako najsilnejšia záchovná sila českej spoločnosti.

Komunisti sa v tejto situácii usilovali vytvoriť ideológiu, ktorá by mohla využiť túto význačnú rolu kultúry, a zároveň by vytvorila základy na prípravu prevzatia moci. Preto využili obdobie českej reformácie, ktoré bolo v národnom povedomí veľmi živé. Táto tradícia bola ideologickou konštrukciou, ktorá nachádzala slávnú minulosť českého národa v časoch husitského hnutia. Komunisti apostrofovali hnutie husitov ako revolučné hnutie, pričom sa pokladali za jediných nasledovníkov husitov. Túto ideu reprezentoval najmä Zdeněk Nejedlý (1878–1962). Hudobný vedec, publicista a historik Nejedlý vynikol už ako mladý človek v úlohe nasledovateľa národných buditeľov. Spoločenskú a politickú prácu vykonával presvedčivo, čo zdedil po otcovi kantorovi. Českej národnej obrode, resp. dejinám husitského obdobia sa venoval najmä počas štúdia histórie pod vedením Jaroslava Golla v Prahe a už v tom čase nachádzal paralely medzi stredovekom a súdobým politickým hnutím. V brožúre z roku 1919 stotožnil táboritov s bolševikmi a orebitov s menševikmi.⁴³ Po vypuknutí vojny emigroval do Sovietskeho zväzu, kde sa stal riadnym profesorom na Lomonosovovej univerzite. Po návrate do vlasti jeho kariéra začala stúpať, stal sa postupne ministrom kultúry, ideológom, kultúrnym politikom, jednou z najvýznamnejších postáv českej stalinistickej ideológie. Jeho úloha bola v tom, že pre verejnosť sprostredkoval obraz minulosti českého národa v duchu komunistickej ideológie.

Táto idea vychádzala aj z kapitoly o husitizme z knihy Františka Palackého (1798–1876), významného historika národnej obrody 19. storočia, *Dějiny národa českého*

v *Čechách a na Moravě (1836–1867)*. Ako píše T. Berkes, dielo je na jednej strane vynikajúcou odbornou prácou, zároveň je však preniknuté ideologickými prvkami, ktoré slúžia ideovým a politickým cieľom českého nacionalizmu. „Táto dvojakoť vysvetľuje, že Palackým prehľbený – resp. čiastočne ním vytvorený – husitský mýtus patrí medzi najstálejšie prvky českého historického vedomia.“⁴⁴ Palackého interpretácia husitského mýtu pokladala stredoveké náboženské hnutie husitov za predchodcu idey občianskej slobody a demokratického spoločenského poriadku.

Na prvý pohľad nie je logické, že komunisti, budujúci „nový svet“ a ideologizujúci „nového človeka“, si vybrali za základný pilier stredovekú minulosť. Vysvetlenie zrejme spočíva v ideologizovanej „ľudovosti“ husitského hnutia, základom ktorého je, podobne ako v maďarskej ľudovosti, kultové kanonizovanie národného a ľudového. V práci *Za lidovou a národní kulturu* (1945) Nejedlý píše: „Kultura, opírající se o lid a vytrysklá z lidu, ani nemůže být jiná než národní.“⁴⁵ Takéto stotožňovanie národného a ľudového a interpretovanie oboch termínov ako hodnotiacich pojmov vyústilo do príkladu, ktorý stelesňuje túto kultúrnu ideu. Český ideológ ho našiel v období husitizmu: „... nejskvělejší dobou českého národa byla lidová, demokratická a revoluční doba husitská.“⁴⁶ V rozsiahlom životnom diele Nejedlého nachádzame množstvo príkladov podobného chápania dejín.⁴⁷ Rovnako je aj toto chápanie, pochádzajúce od Palackého, základom Nejedlého konzervatívnych estetických názorov: keď dáva spisovateľským súčasníkom vzory, nasledovaniahodnú ideu, keď sa odvoláva na tvorcov z obdobia českého národného obrodovania, Aloisa Jiráska, Jana Nerudu, Boženu Němcovú, spomedzi hudobných skladateľov Bedřicha Smetanu. Mnohorako spopularizoval dielo romantického historického románopisca Aloisa Jiráska, ktoré predstavovalo české husitské obdobie ako priestor bojov ozajstných českých ľudových hrdinov. Diela českého autora sa stali všeobecne známymi vďaka celoštátnym „akciám“ venovaným Jiráskovi, čitateľským súťažiam a hrám.

Za popularizovaním husitského hnutia ako ideálneho ľudového obdobia a všeobecne nacionalisticky zafarbenej interpretácii umenia, samozrejme, môžeme nájsť aj vplyv zmeny v sovietskom chápaní histórie. Je známe, že v druhej polovici tridsiatych rokov sa namiesto dovtedy najvýraznejšieho vulgárnomaterialistického vnímania dejín Michaila Pokrovského dostávali do popredia výrazné osobnosti domácich dejín – čo zrejme súviselo s upevňovaním stalinského kultu osobnosti. Počas druhej svetovej vojny zosilnela nacionalisticky ladená ideológia sovietskeho vlastenectva. Aj to prispelo k opätovnému objaveniu, ba priam kanonizovaniu vhodných tradícií národnej minulosti. V literárnej vede sa pojem socialistický realizmus pokúsil použiť ako univerzálny prvok literárnej histórie a interpretácie umeleckého diela Jan Mukařovský. V rozsiahlej štúdií na danú tému (1954) vychádza z ľudovej poézie, a potom, odvolávajúc sa na beletriu čerpajúcu z ľudovej slovesnosti, vyzdvihuje romantickú ľudovosť literatúry českého národného obrodovania. „A v době národního ‚obrození‘ navázala umělá literatura na lidovou tak viditelně a vděčí jí tak mnoho, že ani literární vědě buržoazní nebylo lze mluvit o Čelakovském, Erbenovi, Němcové, Havlíčkovi a jiných ještě a přehlédnout přitom toto nedílné sepětí ‚umělé‘ literatury s lidovou slovesností.“⁴⁸

Mukařovský napokon rozšíri pojem ľudovosti do takej miery, že sa stane akýmsi základným vývinovým princípom celého literárneho vývinu: „všeobjímající, všude

stejně zřetelný princip⁴⁹. Priradením takéhoto všeobecného zmyslu ľudovosti sa význam pojmu čoraz väčšími zahmlieva a stáva sa z neho prázdna fráza. Vyjadrenia ako: „Není pro lidovost díla rozhodující, mluví-li o lidu nebo k lidu, ale to, pomáhá-li lidu v boji za spravedlnost,⁵⁰ alebo: „Čím vyšší je umělecké mistrovství některého literárního díla, t. j. čím silnější se v něm projevuje úsilí o formu dokonale vyjadřující i zobrazenou skutečnost, tím nutnější je hledat zdroj jeho umělecké dokonalosti v blízkém vztahu k lidové umělecké tvorbě,⁵¹ jasne poukazujú na vplyv sovietskej ideológie, čo sa napríklad prejavuje aj v tom, že v ideologicky motivovanom selektovaní tradície sa používa zámerne nejasný pojem ľudovosť: „Jde však o měřítko, které by spolehlivě ukazovalo, co z minulé kulturní tvorby je ještě dnes potřebné.“⁵²

Nekomunistickí súčasníci však, pravdaže, na to prišli. Vynikajúci literárny vedec, ktorý podnietil kritické zhodnotenie českej ideovo-historickej tradície, Václav Černý (1905–1987), venoval rozsiahlu esej kritike štúdií zaoberajúcich sa spolitizedovanou ľudovosťou. Podrobne reflektuje Nezvalovu esej, pretože pokladá Nezvalovo chápanie ľudu v jeho básnickej teórii za konzekventné a originálne, čo navyše dokazuje aj básnikova prax.⁵³ Tým ostrejšie kritizuje autorov ďalších dvoch esejí, ktorých obviňuje z toho, že vyrábajú čiru propagandu, a navyše v ich tvorbe nenachádza ani minimálne stopy originality. Černý uvádza tri dôležité hľadiská, ktoré odhaľujú zraniteľnosť interpretácie zideologizovanej ľudovosti a vo svojej obnaženosti ukazujú podstatu svojej koncepcie – snahu o propagandu socialistického realizmu. Prvým aspektom je nejasnosť pojmu ľud, na základe ktorej kritik upozorňuje aj na romantický, aj na osvietený pôvod pojmu: „lid je pro ně tolik co ‚ne-pán‘. Nemají naprosto představu lidu zpřesněnou historickým nebo sociologickým rozbořem, lid je u nich prostě pořádání sociálního: čili vrstvy tzv. pracujícího, rozuměj, rukama pracujícího lidu. ... Ideologicky prapůvod její dlužno hledat v J. J. Rousseauovi.“⁵⁴ Jeho teóriu súvisiacu s umením však už vypracoval Sturm und Drang.

Černého druhá poznámka odкрýva nebezpečné politické konotácie pojmu ľudovosť vzhľadom na jeho smerovanie k existujúcej príbuznosti s nacistickou ideológiou Blut und Boden. Napokon sa venuje mýtu tvorivosti ľudovej kultúry, ktorú odhaľuje odvolávajúc sa na výskumy recepčnej teórie zo začiatku 20. storočia: „Lidová kultura – ‚gesunkenes Kulturgut‘, to je poslední slovo této vědy... Lid nehrál nikdy v uměleckém vývoji úlohu prvního řádu... Mýtus primární, svébytné, naprosto originální kultura lidové je v troskách.“⁵⁵ V záverečnej vete článku Černý stavia do protikladu vlastný ideál socializmu s falošným demokratizmom, ktorý cítiť z „nivelizujúceho“ chápania ľudovosti komunistami, a tým azda vyjadruje to najpodstatnejšie v súvislosti so spolitizedovanou ľudovosťou: „V kultuře jako ve všech ostatních oborech života smyslem socialismu není přece vyrovnání lidí na nejnižší úrovni životní, ale na nejvyšší. Jeho cílem je obecné zaristokratičtení života.“⁵⁶

Preložila Gabriela Magová

POZNÁMKY

¹ GÜNTHER, HANS: Totalitarnaja narodnost' i jejo istoki. In: GÜNTHER, H. – DOBRENKO, J. (eds.): *Socrealističeskij kanon*. Sankt-Peterburg: Gumanitarnoje agenstvo 'Akademičeskij projekt', 2000, s. 377.

² „A népi kultúra némely alakzatainak és stílusjegyeinek fölbukkanása az ún. magaskultúrában, s az

- ún. Magaskultúrához sorolt írástudóknak az az olykor téves hite, hogy a népi kultúrából merítenek.” Világirodalmi Lexikon IX. zv. (ed. Király István, zodp. red. Szerdahelyi István). Budapest: Akadémiai Kiadó, 1984, s. 220.
- ³ „A népiesség összefüggő jellemzői (...) főként a keresztény (katolikus és bizánci) európai magaskultúrákban voltak kimutathatók vagy a szintén univerzalizisztikus kínaiban, ennek szétesésével – amit nem utolsósorban a romantika tudatosan partikularista-nemzeti népiessége okozott – a **népiesség politikai ideológiává változott. (vö. népiség)**”
- ⁴ GÜNTHER, Hans: Totalitarnaja narodnost i jejo istoki. In: GÜNTHER, H. – DOBRENKO, J. (eds.): *Socrealističeskij kanon*. Sankt-Peterburg: Gumanitarnoje Agenstvo 'Akademičeskij projekt', 2000, s. 377–389.
- ⁵ MOZEJKO, Edward: *Realizm socializyczny. Teoria. Rozwój. Upadek*. Kraków: Universitas, 2001, s. 101–105. Mozejko sleduje dejiny pojmu až po jeho ohlas v sovietskej ideológii v sedemdesiatych rokoch. L. Timofejev píše, že predpoklad „narodnosti” v literárnom diele znamená, že problém v diele musí mať všenárodný význam, musí byť taký, ktorý sa dá vyriešiť z pozície idey pokrokovej spoločnosti, teda primerane záujmom národa. Druhým predpokladom „narodnosti” je všeobecná zrozumiteľnosť a prístupnosť pre široké čitateľské vrstvy. „Narodnost” je v úzkom vzťahu s realizmom ako tvorivou metódou a navzájom sa dopĺňajú. V socialistickom realizme – píše Timofejev – sa „narodnost” objavuje ako stranickosť, ktorá nie je ničím iným ako vyšším stupňom „narodnosti”. Op. cit. 105.
- ⁶ Por. SZIKLAY, László: A „népiesség” néhány közép-és kelet-európai nemzet romantikájában. In: SZIKLAY, L.: *Szomszédainkról*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974, s. 150–220.
- ⁷ „a magyar népi poétikával való szolidaritásánál fogva”; „minden rendbeli tökéletességénél fogva” HORVÁTH, János: *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1978. (vyd)
- ⁸ „**Értünk rajta (...) mindenféle nemzeti specifikumot**, mely messihi múltból, akár a nemzeti lét iratlan őskorából származva ha máshol nem, a nép alsóbb rétegeiben, ha itthon nem, hát az őshazában, ha láthatólag már nem is, a közemlékezetben megmaradt és él, (...) **amit tehát illő megbecsülnünk és megismernünk, amit óvnunk, mentenünk kell, sőt újból köztulajdonunkká általánosítunk, ha nemzeti karakterünkől kiforgattatni, nemzetül meghalni nem akarunk.**” HORVÁTH, János, cit. d. 12.
- ⁹ „Tanulmányozni a nép költészetét, bemutatni életét, megszólaltatni lelkét: ez lett a *közvetlen* feladat. Mert a *közvetett*, a vágyott *végző*, minek az előbbi csak eszköze, továbbra is ez: kifejezni és korszerűen értelmezni a *nemzeti jellem* lényegét, hogy a nemzet az lehessen *lényege szerint, ami*.” NÉMETH G., Béla: A népiesség kora. In: NÉMETH G., B.: *Türelmetlen és képlekedő félszázad. A romantika után*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971, s. 17.
- ¹⁰ „a nemzeti irodalom megteremtésének folyamatában a népiesnek csak egy bizonyos aspektusát emelte ki, s a népet misztikus magasságokba emelve” MILBACHER, Róbert : „földben állasz mély gyököddel...” A magyar irodalmi népiesség geenezisének akkulturációs metódusa és póriasi hagyományának vázlata. Budapest: Osiris, 2000, s. 26.
- ¹¹ „Ez a „nép”, jobban megnézve, nem is annyira társadalmi képződmény, mint ilyen, nehezen határolható el, inkább vehetjük, aminek azok az évtizedek is vették: **erkölcsi és esztétikai ideálnak**, a morális értékelés kiérzik minden népjellemzésből, kezdve Herderrel, aki minden költészet alapját a nép szívbéli derékségében és becsületézésében látja.” Cit.: MILBACHER, Róbert: „földben állasz mély gyököddel...” A magyar irodalmi népiesség geenezisének akkulturációs metódusa és póriasi hagyományának vázlata. Budapest: Osiris, 2000, s. 28.
- ¹² MILBACHER, Róbert: cit. d., MARGÓCSY, István: Nép és irodalom. Élet és Irodalom, 14. január 2005, s. 17, 21.
- ¹³ „A nép fogalmának megemlézésekor mintha mindig a Rousseau-tól a romantikusokon keresztül hagyományozódó leírás elevenedne meg: a nép, mint eredeti természet, egészében jó, a társadalom, mint a kultúra által megrontott emberiség, egészében rossz – ezért csak a nép tekinthető értékek forrásául.” MARGÓCSY, István: Nép és irodalom. *Élet és Irodalom*, 14. január 2005, s. 17.
- ¹⁴ „Nálunk a népiesség mint jelző szinte pleonazmus, és valóban csak idézőjel között lehet leírni. Népiesség annyi, mint magyarság.” ILLYÉS, Gyula: Nép és népiesség. Magyarország, 25. december 1935. In: NAGY Sz., Péter (ed.): *A népi-urbánus vita dokumentumai 1932-1947*. Budapest: Rakéta Könyvkiadó,

1990, s. 277.

- ¹⁵ „Aki egyszer kezébe vette a tájszótárt, aki csak egy hónapot is töltött a nép kincsei közt, a lelkeknek szólásokba, ritmusokba, váratlan asszociációkba bodrozódó meleg fuvalma alatt, érezte a külön alkatnak azt az őseredetiségét, (...) az elhiszi, hogy a magyar költészet sohasem lehet más, mint népi.” NÉMETH, László: Népiesség és népiség. In: NÉMETH, L.: *A minőség forradalma – Kisebbségben I.* Budapest: Püski, 1992, s. 28.
- ¹⁶ „Ma ez az új népies nem nevezhető „népiesnek”, mégpedig éppen azért nem, mert a Petőfi korabeli népies szemléletet vallja alapjául. Petőfiék népies irodalmi és politikai mozgalma kétségtelenül a kor követelményeinek egyetemes összefoglalása volt. Ők a nemesi társadalommal álltak szemben, és ezért fordították szembe vele a nép fogalmát, mert jobb kifejezésük nem volt a rendi kötöttségektől feloldott emberiség eszményének jelzésére.(...) A nemesi társadalom helyére azóta a polgári társadalmi rend lépett. Ebben a rendszerben a nép fogalma teljesen romantikussá vált, azt mondhatjuk róla, hogy érzelmi hagyomány. (...) semmiképpen nem nevezhető forradalminak vagy korszerűnek (...) egy olyan fogalomhoz (a néphez) való visszatérés a szellem terén, amelyben csupán a múltba menekülő regényes ízlés érez forradalmi zamatot, hiszen csak a múltba menekülő érezheti mainak azt, ami akkor volt korszerű. Ezért, ha népiességünk legkiválóbb jóhiszemű képviselői tiltakoznak is ez ellen, „völkisch”- hangokat vagy legalábbis felhangokat kell az új népies együttestől hallania annak, aki tudományos szocialista iskolázottsággal szemlélődik irodalmi életünkben.” JÓZSEF, Attila: Van-e szociológiai indokoltsága az új népies iránynak? *Szép Szó*, szeptember 1937. In: NAGY Sz. Péter (ed.): *A népi-urbánus vita dokumentumai 1932-1947.* Budapest: Rakéta Könyvkiadó, 1990, s. 388–389.
- ¹⁷ SZIKLAY, László: A szomszéd népek „ruralistái” a két háború között. In: SZIKLAY, L.: *Együttélés és többnyelvűség az irodalomban.* Budapest: Gondolat, 1987, s. 104–113.
- ¹⁸ N. HORVÁTH, Béla: A népi-urbánus vitáról. In: SZEGEDY-MASZÁK, Mihály – VERES, András (eds.): *A magyar irodalom története. III. zv.* Budapest, 2008, s. 263.
- ¹⁹ „Tudtuk, hogy ez heterogén társaság, amit mozgalomnak nevezni szimplifikáció. Mert olyan különböző beállítottságú, világnézetű és nivójú embereket foglalt össze, mint például Szabó Zoltán vagy Kovács Imre, akik barátságosan és világnézetileg hozzánk álltak közelebb, nem is beszélve Bibórol. Ők tematikailag voltak népiek, semmint világképben, műveltségben: marxista-szocialista-fajvédőnek nevezte magát Veres Péter, aki a rasszizmust akarta integrálni a szocializmusba vagy a szocializmust a fajvédelembe, ezt őnála soha nem lehetett tudni. (...) Voltak aztán a szélsőjobbhoz sodródók, Erdélyi, Sinka, Matolcsy Mátyás, ott volt mögöttük a velük rokonszenvező nacionalista úri középosztály, vagy Darvas József, akiről mindannyian tudtuk, hogy titkos kommunista párttag, vagy Erdei, akiről szintén úgy tudtuk, hogy kommunista. Ami összetartotta őket, a személyes barátságokon kívül, az a parasztromantikus antikapitalizmus volt.” Kérdések a Válaszról. Fejtő Ferencsel beszélget Széchenyi Ágnes. In: FEJTŐ, Ferenc: *Szép szóval.* Zost., red. a doslov: Ágnes Széchenyi. Budapest: Századvég, 1992, s. 110.
- ²⁰ STANDEISKY, Éva: *A Magyar Kommunista Párt irodalompolitikája 1944-1948.* Budapest: Kossuth Kiadó, 1987.
- ²¹ Por: NAGY Péter Tibor: Az ötvenes évek műtszemléletének nacionalizmusáról. *Hiány*, 18. júl 1990, II. roč, č. 14.
- ²² „az utolsó két évtized legjelentősebb szellemi áramlata Magyarországon (...), amely a magyar problémák megoldására átfogó programot akar adni, amelynek sajátos világnézete van, és a társadalomról, történelemről és a haladásról megvan a maga felfogása.” (...) „**A kérdés, hogy kivel fognak együtt haladni, ki ellen, kiknek lesznek fegyverbarátai – nincs még eldöntve. Harcolni kell értük, hogy a mi fegyverbarátaink legyenek.**” RÉVAI, József: *Marxizmus és népiesség.* Budapest: Szikra, 1945, s. 15.
- ²³ A népiek politikája „olyan politika, amelynek célja Magyarország parasztdemokráciává alakítása lenne.” Révai bol v tom čase v emigrácii, preto bol text uverejnený pod menom Gyula Kállai.
- ²⁴ Knižne: RÉVAI, József: *Népiesség, magyarság, marxizmus.* Budapest: Szikra, 1945.
- ²⁵ Kérdések a Válaszról. s. 119.
- ²⁶ STANDEISKY, Éva: *A Magyar Kommunista Párt irodalompolitikája 1944-1948.* Budapest: Kossuth Kiadó, 1987.
- ²⁷ „Ahogyan a politikában a munkás-paraszt szövetség alkotja a demokráciánk szilárd alapját, úgy megállapíthatjuk, hogy **az igazi népi irodalom megteremtésének feltétele a munkás-paraszt írók egyetértésén múlik.**” LUKÁCS, György: A magyar irodalom egysége. In: LUKÁCS, Gy.: *Irodalom és*

demokrácia. Budapest: Szikra, 1948, s. 184. Cit. podľa: STANDEISKY, Éva: *A Magyar Kommunista Párt irodalompolitikája 1944-1948*. Budapest: Kossuth Kiadó, 1987, s. 63. (V 2. opravenom vydaní Lukácsovej knihy spomínaná veta nefiguruje.)

²⁸ „a magyar realizmusnak új, kezdő virágkora”

²⁹ „a múlt terhes öröksége, a dekadens, reakciós ideológiai maradványok”

³⁰ „a munkás-és parasztszövetség megteremtéséért a kultúra minden területén”

³¹ „a népiesek irodalmi mozgalma (...) az utolsó negyedszázad legfontosabb irodalmi eseménye”

³² LUKÁCS, György: Népi írók a mérlegen. In: *Irodalom és demokrácia*. Budapest: Szikra, 1948 (2. opravené vydanie), s. 86–110.

³³ Éva Ständeisky cituje príspevok Pétera Veresa na politickom výbore NPP na debrecínskom spisovateľskom kongrese: „Ja som povedal, že od nás nikto nechce, aby sme boli nanič ľudia, a aby sme kopli do tých, s ktorými sme predtým spolupracovali, ale aby sme ponechali slobodu ducha tým, ktorí získali právo vyjadrovať sa k maďarskej spoločnosti, pretože aj medzi pokrokovými ľuďmi sú rozdiely. Možno si predstaviť aj dva druhy pokrokového ducha. Takého ako Szekfű, ktorého pokrokový duch prešiel cestu od Bethlena cez Gömbösa po oslavu Lenina. Povedal som, že my pokladáme za pokrokového ducha v tom, kto vidí a cíti bolesť ľudu a niekedy aj narieka nad tým, že vidí maďarstvo žiť v neslobode a chce ho oslobodiť spod jarma tým, že okrem cudzích utlačateľov chce odpratať z cesty ľudu aj vnútorné maďarské aj cudzie mešťanstvo... Aj to som povedal, že my si nevieme predstaviť spisovateľskú jednotu. Tá ani nemá žiadny zmysel.” („Én megmondtam, hogy senki se kívánja tőlünk, hogy rongy emberek legyünk, s akikkel együtt dolgoztunk, azokba most belerúgunk, hanem a szellem szabadságát hagyjuk meg mindazoknak, akik megszerezték maguknak azt a jogot, hogy a magyar közösséghez szóljanak, mert a haladó szellemű emberek között is van különbség. El lehet képzelni kétféle haladó szellemet is. Olyat is, mint Szekfűé, akinek a haladó szelleme Bethlentől Gömbösön keresztül a Lenin-ünnepélig tette meg az utat. Megmondtam, hogy mi azt is haladó szellemnek tartjuk, ha valaki érzi és látja a nép fájdalmát és néha kesereg is azon, hogy gyarmati sorban élőnek látja a magyarságot és ebből akarja kiemelni úgy, hogy a gyarmatosítók közt az idegenek mellett a bentlévő meghonosult magyar és idegen polgárságot is el akarja távolítani a nép útjából... Még azt is megmondtam, hogy mi írói egységet nem tudunk elképzelni. Annak nincs is semmi értelme.”) In: *A Magyar Kommunista Párt irodalompolitikája 1944–1948*. Budapest: Kossuth Kiadó, 1987, s. 61.

³⁴ „Az új magyar demokráciában új népiességre van szükség, amely milliók számára a lényegét mondja, tehát érthető.” HORVÁTH, Márton: Munkásság és művészet. In: HORVÁTH, M.: *Lobogóknk, Petőfi*. Budapest: Szikra, 1950, s. 81.

³⁵ HORVÁTH, Márton: A kommunista József Attila, in: HORVÁTH, M.: *Lobogóknk, Petőfi*, s. 71.

³⁶ „a néppel és a népért élő új értelmiséget jeleníti meg igen erős drámai nyelven és helyzetekben” HORVÁTH, Márton: Tükör. Déry Tibor színműve a Nemzeti Színházban. In: HORVÁTH, M.: *Lobogóknk, Petőfi*, s. 89.

³⁷ „a magyar történelmi múlt, s a mostani időkben újjáéledő népünk jobbat érdemel ennél a színjátéknál.” HORVÁTH, Márton: Czinka Panna. Balázs Béla és Kodály Zoltán megzenésített színműve az Operában. In: HORVÁTH, M.: *Lobogóknk, Petőfi*, s. 94.

³⁸ MARGÓCSY, István (ed.): *Jöjjön el a Te országod. Petőfi politikai utóéletének dokumentumaiból*. Budapest: Szabad Tér Kiadó, 1988.

³⁹ „Mit kell mai íróknak megtanulni Petőfi népiességéből, helyesebben irodalmi demokratizmusából? Petőfi megtalálta a kifejezésnek olyan módját, mely műveit meggyőzővé, vonzóvá és könnyen hozzáférhetővé tette az új közönség, a nép számára. (...) „a nép arcát, érzelmeit, vágyait, sőt magukat az urakat is – (...) mindig és újra a nép szemével, a nép számára mutatta meg. Petőfi realizmusának a lényege a hitelesség, az ábrázolás igazságának a szenvedélyessége. (...) Ez az igazságkeresés elfogult és pártos. Nem emelkedik felül a dolgokon, hanem bennük él, mint maga a nép.” HORVÁTH, Márton: *Lobogóknk, Petőfi*. Budapest: Szikra, 1950, s. 201.

⁴⁰ „A népiség ideológiája (...) ragaszkodik ahhoz a (...) (nem bizonyított) beállítottsághoz, miszerint a nép önmagától értékhorozóként funkcionál, s a néphez való közeledés vagy kivált a néppel való azonosulás (...) szinte természetesen az értékek birodalmába való bejutás ígérletét rejti (s megfordítva: akinél nem mutatható ki a népiség bármily szempontból felvethető jelenléte, az az értékhierarchián

vagy semmilyen, vagy csak alacsonyabb helyet foglalhat el).” MARGÓCSY, István: *Nép és irodalom. Élet és Irodalom*, 14. január 2005, s. 17.

- ⁴¹ „Népvivő nem a tájnyelvű és folklorisztikus jegyek teszik, hanem a néphez tartozás öntudata, a népért égő politikai indulat. Nem reprodukálja a nép stílusát és gondolkodásmódját, hanem úgy ír, mintha népe alkotná, ha vele együtt ismerhette volna meg az emberi kultúra egész gazdagságát.” CZINE, Mihály: *Nép és irodalom I.* Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1981, s. 221.
- ⁴² KUSÁK, Alexej: *Kultura a politika v Československu. 1945–1958.* Brno: Torst, 1993, s. 121.
- ⁴³ Por. BERKES, Tamás: *A cseh eszmetörténet antinómiái.* Budapest: Balassi Kiadó, 2003, s. 82.
- ⁴⁴ „Ez a kettősség magyarázza, hogy a Palacky által elmélyített - illetve részben általa alkotott – huszita mítosz a cseh történelmi tudat legállandóbb elemei közé tartozik.” BERKES, Tamás: *A cseh eszmetörténet antinómiái.* Budapest: Balassi Kiadó, 2003, s. 80.
- ⁴⁵ NEJEDLÝ, Zdeněk: Za lidovou a národní kulturu. In: *Z dějin českého myšlení o kultuře I. 1945–1948. Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha, 2001, s. 42.*
- ⁴⁶ Tamže, s. 36.
- ⁴⁷ Niekolko príkladov: *Mistr Jan Hus a jeho pravda* (1919), *Od Husa k Táboru* (1921), *O úkolech naší kultury* (1949).
- ⁴⁸ MUKAŘOVSKÝ, Jan: Lidovost jako základní činitel literárního vývoje. In: *Česká literatura*, II. ročník, 1954, s. 193–194.
- ⁴⁹ Tamže, s. 198.
- ⁵⁰ Tamže, s. 204.
- ⁵¹ Tamže, s. 205.
- ⁵² Tamže, s. 195.
- ⁵³ Tieto pôvodne odznegli na Prvom kongrese českých spisovateľov v r. 1946. Témou ľudovosti sa zaoberali traja: Vítězslav Nezval (*Cesta literatury k lidu*), Jan Drda a Bohumil Mathesius. Por. *Z dějin českého myšlení o literatuře I. 1945–1948.* Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2001, s. 157–183.
- ⁵⁴ ČERNÝ, Václav: *Cesta literatury k lidu a lidu k literatuře.* In: *Z dějin českého myšlení o literatuře I. 1945–1948.* Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2001, s. 193.
- ⁵⁵ Tamže, s. 195.
- ⁵⁶ Tamže, s. 200.

NOTES ON THE CULTURAL AND IDEOLOGICAL CONTEXT OF THE IDEA OF “NÉPISÉG” (POPULISM) IN THE DOCTRINE OF CENTRAL-EUROPEAN SOC-REALISM

Soc-Realism. Central Europe. Hungary. Populism. Volksgeist. Ideology.

The aim of the study is to describe and to examine the notion of “népiség” (populism, “Volkheit”), which was one of the central conceptions of soc-realism and the major political requirement of the so-called new literature in the Stalinist era as declared by political and cultural leaders.

This notion has not been researched thoroughly. The author of the present study, therefore, expresses her own reservations as far as her definition of the term, which eludes a precise definition, is concerned. For example, each Slavic language has only one word to express it (“lidovost”, “ľudovost”, “narodnost”), but two words, “népiség” and “népiesség”, can be found in Hungarian. “Népiesség” (Volkstümlichkeit, folksiness, traditionalism) describes the “appearance of traditional elements in the elite culture” and it belongs to the authentic folkloristic/traditional elements of the culture. On the other hand, “népiség” (Volksverbundenheit, “populism”) means “traditionalism” which has turned into a “political ideology” in the “népi” (populist) movement. It is obvious that only the latter can be applied to soc-realism.

With this in mind, the author of the study tries to examine the ideological and cultural roots of these notions, concentrating on the ideological and critical aspects of the problem. The notion originated with Herder. In his *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*

(1784-1791), the German philosopher claimed that every nation has its own specific character rooted in prehistoric times and that language, popular tales, songs and customs preserve “the spirit of the people” (Volksgeist). This is “the essence of the nation” and is articulated in several ways according to the members of the “népiesség” literary trend. The idea of the core part of “népiesség”, of “people” itself, however, remained unclear in both the 19th and the 20th centuries. “People” have been identified as an essential part of both the national character and the nation in its cultic and axiologic modes of existence. In this way the works of János Horváth (1922) and many others following his theory canonized the notion in literary history. According to this interpretation, the national classicism of the 19th century was the real form of cultic “népiesség” (folksiness).

Strange as it may sound, this uncertain complexity of “people” characterized the populist “népi” movement in the 1930s and later also soc-realism, which was keen to take over some features of the “népi” movement, including its notion of “people”. This undefined meaning of “people” was one of the main issues of soc-realism.

In the second part of the study, some case studies are presented, presupposing that “népiség” is the most significant link between Hungarian and Czech soc-realism, and it is demonstrated how different the appearance of “népiség” in these national versions of soc-realism was.

Though the sources of interpretation of Czech soc-realist “populism” are also rooted in the period of romanticism as in Hungary, they are related to a different context, i.e. to the ideological scheme of national history. The period of Czech national revival was an eminent tradition of national consciousness, whose centre part was Hussitism as an ideal period of “populism” „constructed by” František Palacký. The communists interpreted Hussitism as a revolutionary movement and declared themselves its only true heirs.

Dr. Magdolna Balogh
Magyar Tudományos Akadémia
Irodalomtudományi Intézet
Budapest 1118
Ménesi út 11 – 13.
Tel.: (361)279 2760
E-mail: iti@ti.mta.hu